

Лілія ПАСІЧНИК

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ЮВЕЛІРНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ XX—XXI СТОЛІТТЯ

Стаття присвячена висвітленню основних етапів становлення, розвитку та сучасного стану ювелірної промисловості України. Автор характеризує діяльність чотирьох ювелірних підприємств: в м. Києві, Харкові, Одесі та Львові, заснованих у першій половині минулого століття.

Ключові слова: ювелірна промисловість, ювелірні заводи України, асортимент, міжнародна спеціалізована виставка.

Діяльність ювелірних підприємств — малодосліджена тема в українському мистецтвознавстві. Одними з найдавніших підприємств, організованих ще в першій половині XX ст., є ювелірні заводи в Києві, Харкові, Одесі та Львові. Основні відомості про діяльність цих виробництв містять книги Н. Матюх «Що дорожче срібла-золота» та М. Назимка «Золотарство в Україні» [2; 3], проте, на наш погляд, варто також охарактеризувати сучасний стан цих підприємств, що й визначило актуальність нашої статті. Метою публікації є огляд історії становлення та діяльності ВАТ «Київський ювелірний завод» (далі КЮЗ), ДП «Львівський державний ювелірний завод», ПАТ «Харківський ювелірний завод», а також ЗАТ «Аурум». Об'єктом дослідження є огляд розвитку ювелірної промисловості в Україні, основних проблем цієї галузі та стану сучасної діяльності. Предмет дослідження: особливості становлення та сучасної діяльності ювелірних виробництв Києва, Львова, Харкова та Одеси. Для написання статті автор також використала матеріали інтерв'ю, записані під час безпосереднього візиту та ознайомлення з діяльністю ювелірних заводів.

Виникненню перших ювелірних заводів на території України передувало існування кустарних майстерень та ремісничих об'єднань, зокрема з виготовлення, ремонту та реставрації металевих виробів та годинників. Про те, що саме Київ, Львів, Харків та Одеса були провідними центрами цієї галузі, свідчить той факт, що з 1927 по 1958 рр. в цих містах функціонували чотири пробірні установи, де дозволялося таврувати свою продукцію різним дрібним майстерням, зокрема застосовувалося пробірне клеймо із зображенням профілю робітника з молотом, шифру пробірної установи (шифр Київської пробірної установи була літера (v) (ню); Львівської — «μ» (мю); Одеської — «к» (каппа); Харківської — «ι» (йота)) [3, с. 65]. Саме в цих осередках протягом 1920—1940-х рр. дрібні ремісничі виробництва, поступово сформовані централізованими владними структурами в підприємства, забезпечували весь ринок України ювелірною продукцією, що, проте, не вирізнялася різноманітністю асортименту та обмеженими технологічними можливостями самого виробництва, де протягом тривалого часу чільним залишалося використання ручної праці. Часткову модернізацію було запроваджено протягом 1960—1980-х рр., проте загальний художній рівень більшості цієї масової продукції залишався збідненим та застарілим

Гарнітур «Монпасье» (серезжки, кольє). ВАТ «Київський ювелірний завод». Золото, аметисти, смарагди, хризоліти, родоліти. 2003 р.

порівняно із тодішньою естетикою та тенденцій у моді на одяг.

Так, основою для розвитку ювелірної справи КЮЗу була невелика майстерня, що виникла в 1930 р., де здійснювали ремонт годинників та реставрацію ювелірних виробів [3, с. 134]. Це було напівкустарне підприємство з використанням ручної праці та примітивного обладнання, малі обсяги виробництва якого не могли задовольнити зростаючого попиту населення, тому в 1936 р. за ініціативи «Ювеліторгу» було організовано Київську ювелірно-годинникову фабрику із штатом 80 ювелірів. Першою продукцією нового підприємства стали срібні портсигари і золоті корпуси до годинників «Звезда» і «Тон», також на підприємстві було організовано збір годинників, їх реставрацію, виробництво й ремонт технічного устаткування. Після повернення з евакуації (під час війни у м. Свердловськ було налагоджено виробництво оборонної продукції) на підприємстві почали активно виготовляти ювелірні прикраси. Спочатку це були прості срібні каблучки та серезжки зі скляними вставками. Згодом, після проведення низки виробничих вдосконалень, там функціонували два цехи: ювелірний і годинниковий. У ювелірному цеху виготовляли золоті та срібні ви-

роби, у годинниковому — здійснювали збір годинників «Звезда» та «Победа», окрім того, на фабриці виконували реставраційні роботи (прикрас та годинників) [3, с. 134]. З 1950 р. виробництво годинників на фабриці було ліквідовано, а підприємство почало займатися винятково випуском ювелірних виробів. Реорганізаційні зміни виробництва позитивно вплинули на якість та рівень ювелірної продукції підприємства, що було відзначено низкою нагород. Так, ще в 1981 р. вироби здобули перемогу в міжнародному конкурсі «Де Бірс», а в 1984 — вишукане золоте кольє (художниця Л. Шепель) отримало гран-прі на міжнародній виставці в Лондоні [10]. На першій в Україні виставці «ЮвеліРекспо Україна-99» приз в номінації за найкращу срібну прикрасу отримало кольє «Лілія» (художник Н. Макаренко, ювелір М. Рибалко) [2, с. 153]. Згодом вироби підприємства здобули чимало інших відзнак на традиційних виставках «ЮвеліРекспо Україна» та іменних дипломів у різних номінаціях [11].

Починаючи з 2000 р. на підприємстві відбувається докорінна модернізація виробничого процесу та утвердження в домінуючій позиції в українському економічному просторі ювелірної галузі. Розпочався випуск ювелірних виробів зі сплаву платини, а в 2004—2005 рр. асортимент ланцюжків, які виготовляли на італійській лінії устаткування, складався з 250 одиниць (загальний асортимент підприємства був понад 6000 одиниць), що мали різний дизайн, зокрема було налагоджено виготовлення ланцюжків із алмазною обробкою та родієвим покриттям [2, с. 170].

З 2001 р. ВАТ «Українські ювеліри» перейменовано на ВАТ «Київський ювелірний завод». Особливої уваги потребує висвітлення діяльності ювелірного підприємства в аспекті створення прикрас за індивідуальними замовленнями та прикрас для участі в різноманітних конкурсах та виставках. На жодному з досліджуваних нами підприємств, окрім сучасного київського ювелірного заводу, немає окремих художників, які б створювали одиничні вироби високого художнього рівня, адже сама специфіка ювелірного виробництва передбачає, що розроблені художниками та модельєрами зразки тиражуватимуться. Окрема дільниця з виготовлення виробів за індивідуальним замовленням у ВАТ «Українські ювеліри» була створена в 1996 р. на чолі з І. Грищенко [2,

с. 145]. Протягом тривалого часу на підприємстві विकристалізувалася власна творча естетика, притаманна ексклюзивним виробам, що неодноразово ставали переможцями та дипломантами різноманітних виставок та конкурсів в Україні та за кордоном. До когорти основоположників особливої «кюлівської» ювелірної естетики належить творчість таких художників, як П. Бабінський, В. Маслій, К. Кезь, Л. Шепель, В. Хоменко, Л. Щербина та інші. Талановитими художниками, чия творчість, своєрідне бачення краси, гармонії та стилю, що відображається в творчості, є особливою «візитівкою» підприємства у сфері створення ексклюзивних виставкових та конкурсних творів, є Н. Макаренко, О. Богачова, Г. Дмитрієва, Т. Пуртова, Т. Кропіна, а також ювеліри О. Єфимич, О. Філіпенко, С. Мотозюк, М. Задорожний, М. Білорус та інші [2, с. 184].

Творчість зазначених провідних художників КЮЗу, що створюють одиничні ексклюзивні вироби, є результатом індивідуального авторського світогляду і мають певну художню цінність, чим вирізняються серед масової продукції.

Нині ВАТ «Київський ювелірний завод» є провідним виробником ювелірної галузі України, одним з лідерів в опануванні новітніх технологій та неодмінним учасником всіх галузевих промислових виставок, представляючи там свої нові колекції та зразки виробів [1, с. 13]. Мережа фірмових магазинів (більше 70) КЮЗу функціонує в багатьох містах України. Асортимент продукції (близько 10000 одиниць) включає як дрібні прикраси (каблучки, сережки, підвіски, ланцюжки, кольє, брошки, шпильки, затискачі для краваток та ін.), інтер'єрні прикраси та вироби сувенірного характеру, посуд, так і шати для ікон, різну релігійну атрибутику та церковне начиння, нагороди та відзнаки [12]. Вироби, створені на підприємстві, вирізняються високим рівнем якості та сучасним дизайном, що забезпечує ювелірній продукції успіх на вітчизняному та зарубіжному торговельно-економічному просторі.

Подібні умови передували створенню найдавішого діючого ювелірного підприємства України в м. Харків. У 1920—1930-х рр. там було утворено дві державні (годинникова та ювелірно-годинникова) майстерні, а також Харківську годинникову фабрику — дрібне напівкустарне господарство з низьким рівнем механізації та переважанням ручної праці [3,

с. 126]. На фабриці наприкінці 1930-х почали виготовляти прості жіночі прикраси та браслети «змійка» із відходів годинникового виробництва, автором ескізів яких був директор фабрики Я. Гончаренко. Таким чином на підприємстві за розпорядженням центрального відділення «Союзювелірторг» було організовано ювелірний цех, де різні прикраси створювали без допомоги художників чи модельєрів самі майстри-ювеліри. Спочатку асортимент був не широким: у цеху виготовляли переважно жіночі прикраси, браслети та діадеми. Згодом, у повоєнний час, після повернення з евакуації, фабрика перейшла в інше підпорядкування (1949 р.), а з 1951 р., коли виробництво годинників у Харкові було припинено, підприємство перейменовано на Харківську ювелірну фабрику Головного управління з виробництва і торгівлі ювелірними виробами Міністерства торгівлі СРСР [3, с. 127]. Тоді ж продукція фабрики вперше представлена на Всесоюзній виставці ювелірних виробів, де було відзначено високий рівень виготовлення обручок харківськими ювелірами, яких згодом було запрошено до м. Тбілісі, Єреван та Баку для передачі досвіду на інших галузевих виробництвах. Саме на Харківській ювелірній фабриці був уперше виготовлений верстат для клеймування виробів, а його креслення розмножені для інших ювелірних підприємств країни.

Головним завданням фабрики було виробництво та реставрація ювелірних виробів з коштовним камінням і кольоровими металами, виробництво коштовного й напівкоштовного каміння та реставрація годинників. У 1961 р. на підприємстві створені дільниці із закінченим циклом виробництва, розпочато виготовлення виробів з нейзильберу. Найбільший попит із золотих виробів мали обручки, сережки, брошка «Весна», зі срібних — сережки, обручки, брошки «Горобина», «Ромашка», «Бантик» [3, с. 128].

Від 1970 р. Харківську ювелірну фабрику було передано в підпорядкування Всесоюзному державному промислово-госпрозрахунковому об'єднанню ювелірної промисловості «Союзювеліпрот», а від 1973 — підприємство перейменовано на Харківський ювелірний завод [3, с. 128]. Було розвинено виробничі потужності, здійснено модернізацію, що, відповідно, позитивно вплинуло на якість та на художній рівень виробів підприємства.

У 1976 р. було затверджено до масового випуску 82 нових виробу, а в 1977 — їх кількість збільшилася більш ніж удвічі [3, с. 129]. Окрім налагодженого випуску срібних прикрас зі вставками з корунду, скла, виробного каміння та без вставок, із застосування позолоти, на Харківському ювелірному заводі було введено технологію оксидування срібних виробів.

Наприкінці 1988 р. Харківський ювелірний завод стає орендним підприємством, затверджено статут підприємства, де визначено предмет подальшої діяльності заводу — «виробництво ювелірних виробів із дорогоцінних металів, напівкоштовного і виробного каміння...» [17]. Активно провадилася виробнича діяльність, зокрема розширювався асортимент виробів серійного випуску. Період з 1989 по 1994 р. був часом стабільної продуктивної діяльності підприємства, протягом якого зростали обсяги виробництва і реалізації продукції, здійснювалися технічна модернізація та розширення виробництва.

Ювелірні вироби Харківського ювелірного заводу ще від 1976 р. були представлені на міжреспубліканських ярмарках, конкурсах на створення кращих зразків ювелірної та сувенірної продукції, а праця художників та модельєрів була відзначена низкою премій за створення виробів високого художнього рівня, що було виокремлено також художньою радою при «Союзу ювеліпром» [3, с. 129]. Продукція підприємства користувалася особливим попитом у 1985 р. на XXVII Міжреспубліканському ярмарку з оптового продажу ювелірних виробів на 1986 р., де Харківський ювелірний завод уперше представив свої вироби із перлами, а на ярмарку наступного року — 107 ювелірних виробів, серед яких було особливо відзначені прикраси з малахітом, зеленим гранатом, корундом [17]. Найкращі зразки серійного випуску та перспективних виробів було експоновано на міжнародній спеціалізованій виставці «Консум-Експо 89» [3, с. 130].

Як зазначає головний інженер Харківського ювелірного заводу А. Бурлака, раніше на заводі зберігалися всі зразки виробів цього підприємства, починаючи з 1970-х рр., проте цей факт є ситуація із сировинною базою, коли централізоване постачання металу на державні підприємства було припинено і через брак матеріалу стояло питання про подальше функціонування підприємства взагалі, було прийня-

то рішення переплавити всі зразки виробів для потреб виробництва¹. Проте залишилися самі майстер-моделі екземплярів тих років, окремі з яких, до речі, зараз запускають у виробництво (моделі 1980—1990-х рр.), що свідчить про те, що на підприємстві працювали талановиті художники, які, випередивши свій час, створювали вироби, актуальні нині.

Зміна власника в 2013 р. сприятливо позначилася на діяльності заводу, підприємство почало активно розвиватися, налагоджується новий технологічний процес та здійснюється раціоналізація виробництва, розширюється асортимент, на підприємстві наразі немає постійного штату відділу художників, робота з ними провадиться на умовах угод, що дозволяє художникам бути вільними у творчому процесі створення ескізів виробів. За індивідуальними замовленнями на підприємстві створюють нагороди, пам'ятні знаки, медалі із відповідною символікою². Раніше діяла співпраця між Харківським ювелірним заводом та постачальниками натурального каміння з Китаю, звідти надходило каміння лише певного гранування, тому на підприємстві тоді створювали вироби, адаптованими під кріплення саме таких каменів. Співпрацюючи з декількома іншими підприємствами, на заводі виконують також особливі сакральні замовлення, до яких, наприклад, належить велика срібна ікона Вознесіння Богородиці³.

Нині Харківський ювелірний завод є одним із представників ювелірної галузі виготовлення ювелірних виробів зі срібла в Україні. Асортимент виробів складається з ювелірних прикрас (сережок, каблучок, обручок, брошок, шпильок для одягу, кольє, підвісок, різноманітних ланцюжків машинного та ручного плетіння, браслетів, запонок, затискачів для краваток, іонізаторів води — особливого виду ювелірних виробів, що виготовляють лише на декількох підприємствах в Україні), столового срібла та сувенірної продукції, застосовуються такі техніки, як лиття, штампування та ручна праця, чорнін-

¹ Матеріали інтерв'ю з головним інженером ПАТ «Харківський ювелірний завод» А. Бурлакою / записано Лілією Пасічником у вересні 2012 року. — С. 2.

² Матеріали інтерв'ю з головним інженером ПАТ «Харківський ювелірний завод» А. Бурлакою / записано Лілією Пасічником у вересні 2012 року. — С. 8.

³ Матеріали інтерв'ю з головним інженером ПАТ «Харківський ювелірний завод» А. Бурлакою / записано Лілією Пасічником у вересні 2012 року. — С. 11.

ня срібла, патинування, позолота срібла, так звана холодна емаль, інкрустування та ін., проте найбільше славиться Харківський ювелірний завод саме срібним посудом, беручи активну участь в традиційних спеціалізованих виставках «ЮвелірЕкспо Україна» [6, с. 9]. Продукція харківського ювелірного заводу, крім реалізації на внутрішньому ринку України, також експортується до республік Білорусі, Казахстану, Молдови⁴.

Основою для створення **Одеського ювелірного заводу** (в останній час до ліквідації підприємства — ЗАТ «Аурум») у 1920-х рр. минулого століття була невелика майстерня з ремонту ювелірних виробів, яку організували одеські ювеліри. Ювелірну фабрику на базі цієї та інших дрібних майстерень було створено у 1939 р. відповідно до статуту «Ювелірторгу», тут виготовляли годинники-будильники, дрібні срібні прикраси та галантерею з металу. Під час Другої світової війни підприємство було евакуйоване до м. Ташкент і відновило свою діяльність у 1945 р. як одеська ювелірно-годинникова фабрика [3, с. 138]. На фабриці, окрім годинників, почали масово випускати срібні прикраси: сережки, каблучки, медальйони, ланцюжки, що згодом стало пріоритетним у діяльності підприємства, а з початку 1949 р. — ювелірні вироби з дорогоцінних металів і коштовного каміння. Поступово технологічний процес вдосконалювався, а асортимент розширювався. Так, на початку 1950-х тут було створено невеликий цех з виробництва серійних золотих виробів, здебільшого, каблучок, яких спочатку виготовляли вручну по 5—10, іноді 20 шт. за місяць [3, с. 138]. За умов складної ситуації з сировинною базою та низьким рівнем купівельної спроможності населення в час післявоєнних років замість вставок з коштовного та напівкоштовного каміння використовували звичайне скло, згодом — корунди, що постачалися з м. Свердловськ (РФ).

Управління дорогоцінних металів Міністерства фінансів СРСР у 1955 р. видало фабриці реєстраційне посвідчення на весь період роботи з дорогоцінними металами та технічними алмазами, у 1959 — Ювелірторг затвердив статут Одеської ювелірної фабрики Укрювелірторгу Міністерства торгівлі

Набір посуду. ПАТ «Харківський ювелірний завод». Срібло, синтетичні корунди. 2000 ні роки

УРСР, а з 1967 р. перейменувати фабрику на Одеський ювелірний завод [3, с. 139].

Діяльність підприємства до 1992 р. (коли відбулися великі майнові та реорганізаційні зміни і завод отримав новий статус — Орендне підприємство Одеський ювелірний завод «Аурум», а з 1994 р. — ЗАТ «Аурум») визначається активною діяльністю в галузі ювелірної промисловості України. Вироби із маркуванням «Аурум» характеризуються вишуканим лаконічним дизайном композиційних схем на основі переважно рослинних та абстрактних мотивів.

На початку 1994 р. очільники Одеського ювелірного заводу на підприємстві, як і на інших потужних виробництвах масової продукції, вжили низки заходів, аби стати на нові коліщата самостійної ринкової політики. Було здійснено модернізацію та технологізацію виробництва: зокрема було налагоджено автоматичну дільницю ланцюгов'язання з коштовних металів; дільницю механічної обробки виробів забезпечено установками голчатого магнітного полірування, на дільниці литва запроваджено сучасне вакуумне устаткування, на ливарній дільниці — налагоджено безперервне литво срібного та золотого дроту тощо [3, с. 141]. На підприємстві виготовляли ювелірні вироби із золота та срібла трьох типів — без каміння, з напівкоштовним та коштовним камінням (діаманти, смарагди, сапфіри, гранати та ін.). Асортимент продукції ЗАТ «Аурум» включав широке коло виробів: каблучки, сережки, персні, браслети,

⁴ Матеріали інтерв'ю з головним інженером ПАТ «Харківський ювелірний завод» А. Бурлакою / записано Лілією Пасічник у вересні 2012 року. — С. 11.

Брошка. ЗАТ «Аурум». Золото, діаманти. 1990 ті — початок 2000-х рр.

кольє, підвіски, медальйони, ланцюжки, брошки, вироби сакральної тематики (підвіски-хрести), запонки, затискачі для краваток, грошей та сувеніри, оновлення відбувалося весь час і складало не менше 200 виробів на рік.

На жаль, у 2009 р. ЗАТ «Аурум» остаточно припинило свою діяльність, виробництво було ліквідоване, тому глибше дослідити діяльність підприємства не вдалося у зв'язку з відсутністю інформації про завод в доступних джерелах [7].

В основі сучасного ДП «**Львівський** державний ювелірний завод» — діяльність Львівського заводу металевих виробів з підпорядкуванням народному комісаріату місцевої промисловості УРСР і обласному управлінню місцевої промисловості, створений у 1944 р. в м. Львові, де було налагоджено виробництво товарів широкого вжитку [18]. У 1950 р. на базі заводу було створено Львівську ювелірну фабрику — підприємство всесоюзного значення з безпосереднім підпорядкуванням Головювелірторгу Міністерства торгівлі СРСР, по виготовленню ювелірних виробів зі срібла та некоштовних металів, проте вже в 1960 р. тут було розпочато випуск ювелірних виробів із золота. Вироби Львівської ювелірної фабрики були представлені на Всесоюзному ярмарку (1963 р.), а окремі прикраси, створені в стінах підприємства, були високо оцінені на всеукраїнських та закордонних виставках — так, наприклад, срібні брошки «Трембіта» були експоновані на міжнародній виставці в м. Монреалі (Канада) [3, с. 142].

Цікавою сторінкою історії діяльності підприємства є відкриття в 1970 р. в с. Завидовичі Городоць-

кого р-ну Львівської області цеху з метою збільшення випуску товарів народного споживання (значки, сувеніри) і виробництва нестандартного обладнання (уже того ж року фабрика експонувала свої вироби на Всесоюзній виставці) [3, с. 142]. Відтоді особливо успішним напрямом у діяльності підприємства було виготовлення фалеристичних об'єктів — нагород, пам'ятних знаків, медалей. Так, у 1971 р. тут виготовляли на державне замовлення партію урядових нагород — срібних орденів із застосуванням для декорування техніки емалі.

Продукцію так званого експортного виконання, виробництво якої було налагоджено на фабриці на початку 1970-х рр., було вперше представлено на всесоюзному ярмарку, тоді ж було розпочато масовий випуск ювелірних виробів із золота, а з 1973 р. — із коштовним камінням (діаманти, смарагди) [3, с. 143].

У 1972 р. Львівську ювелірну фабрику було перейменовано на Львівський ювелірний завод, відповідно, обсяги виробництва значно збільшилися, розпочалася якісна модернізація всього технологічного процесу, для чого й було створено на базі Львівського ювелірного заводу і Львівського спеціального конструкторського технологічного бюро в 1974 році Львівське виробничо-технічне об'єднання «Ювеліпром», основною метою діяльності якого був випуск ювелірних виробів, нових високопродуктивних видів технологічного обладнання, засобів механізації та автоматизації [18].

Особливо цікавим з художньої точки зору є період 1970—1980-х рр., коли на підприємстві здійснювали виробництво ювелірних виробів з коштовними вставками, природним виробним та синтетичним камінням, що супроводжувалося численними запровадженнями нових технологій і устаткування. З 1990 р. на Львівському виробничому об'єднанні було здійснено перехід на випуск ювелірних виробів із золота [3, с. 144].

Після 1991 р. та здобуття Україною суверенності, у зв'язку з переходом економіки на ринкові умови господарювання, підприємство було реорганізовано в Львівський державний ювелірний завод. Такий статус він зберігає й донині і є єдиним державним ювелірним заводом в Україні. Незважаючи на складну економічну ситуацію, заводу вдалося, не зупинивши виробничу діяльність, здійснити низку заходів, спря-

мованих на переустаткування, частково перепрофілювати виробництво та розширити асортимент ювелірних виробів. Донині здійснено повну реконструкцію підприємства (запроваджено технологічний процес із вилучення золота з сипучих відходів ювелірного виробництва; розширено дільницю переплавлення відходів ювелірного виробництва), розвинено потужності, для сприяння реалізації продукції підприємства при заводі відкрито магазин-салон (нині функціонує два власних фірмових магазини у Львові та низка торгових партнерів по всій Україні) [19]. До найголовнішої зміни належить налагодження технологічного процесу випуску ювелірних виробів зі срібла (персні, сережки, браслети, підвіски, посуд тощо). Окремо варто відзначити створення дільниці з виготовлення виробів із некоштовних металів (знаки, нагороди, значки), а також дільницю з випуску індивідуальних ювелірних виробів одиничного виробництва. Серійні срібні вироби з емалями, зокрема прикраси та посуд, на підприємстві почали створювати від вересня 2011 року.

У кінці 1980-х рр. на підприємство прийшли працювати такі художники-дизайнери, як О. Оверко, Р. Кирилейса, за ескізами яких було створено чимало виробів, що користувалися успіхом та були цікавими з художньої точки зору⁵. Особлива естетика притаманна виробам Львівського державного ювелірного заводу, спроектованим художницею І. Андрусів, яка працювала на підприємстві протягом тривалого часу. Нині на підприємстві працює декілька художників, що розробляють та створюють ескізи виробів для тиражування у виробничому секторі, щомісяця вони створюють приблизно 40—50 нових зразків. Окрім художнього відділу, де створюють ескізи виробів, функціонує відділ майстрів-модельєрів, так, у 1960-х рр. на Львівському державному ювелірному заводі працювало близько 30 модельєрів, нині — 15⁶. Ці ювеліри-модельєри створюють ливарні майстер-моделі для тиражування виробів та виготовляють первинні зразки у матеріалі, також майстри-ювеліри можуть створювати власні вироби

і пропонувати їх до виробництва. Одним із таких ювелірів-модельєрів, який не лише втілює ескізи художників, а й створює нові вироби, є М. Тинкалюк — ювелір-модельєр, що вже більше сорока років працює на підприємстві і вважається одним із почесних працівників заводу. Чимало створених ним виробів були масово тиражовані, а його ідеї успішно використані для поліпшення художнього рівня продукції заводу⁷.

Так, на підприємстві можна замовити роботу індивідуального характеру. Особливий попит на таку роботу, як зазначив головний інженер заводу Б. Салагай, був протягом 1990-х років⁸. Викликає зацікавлення виготовлення на заводі з 2003 по 2007 рр. низки індивідуальних виробів, створених в одному екземплярі. Це стосується цілої колекції ювелірних прикрас — перснів, підвісок та сережок, оздоблених натуральним камінням, зокрема бурштином, який підприємство закуповувало на Рівненщині, що славиться багатими покладами бурштину. Тоді, відповідно до природної форми кожного каменю, художниками заводу було розроблено індивідуальні ескізи під кожен виріб. Ці прикраси виготовлялися винятково з використанням ручної праці та в одиничній кількості⁹.

Продукція Львівського ювелірного заводу експонувалася на всеукраїнських та міжнародних ювелірних виставках у Києві, Харкові, Донецьку, Трускавці, Одесі, Запоріжжі з 2000-х рр., зокрема була нагороджена дипломами «Ювелірний світ-2007 рік», «Золота Фортуна», «Еліт-Експо-2009» [18]. Львівський державний ювелірний завод своєю продукцією бере незмінну участь в двох щорічних масштабних виставках «ЮвелірЕкспо», що відбуваються в м. Києві щовесни та щоосені.

Нині на Львівському ювелірному заводі створюють вироби як із золота, так і зі срібла. Асортимент включає вироби різних груп: це й прикраси (персні, сережки, підвіски, ланцюжки, каблучки, брошки,

⁵ Матеріали інтерв'ю з головним інженером ДП «Львівський державний ювелірний завод» Б. Салагаєм / записано Лілією Пасічник у грудні 2012 року. — С. 1.

⁶ Матеріали інтерв'ю з головним інженером ДП «Львівський державний ювелірний завод» Б. Салагаєм / записано Лілією Пасічник у грудні 2012 року. — С. 2.

⁷ Матеріали інтерв'ю з головним інженером ДП «Львівський державний ювелірний завод» Б. Салагаєм / записано Лілією Пасічник у грудні 2012 року. — С. 2.

⁸ Матеріали інтерв'ю з головним інженером ДП «Львівський державний ювелірний завод» Б. Салагаєм / записано Лілією Пасічник у грудні 2012 року. — С. 1.

⁹ Матеріали інтерв'ю з головним інженером ДП «Львівський державний ювелірний завод» Б. Салагаєм / записано Лілією Пасічник у грудні 2012 року. — С. 1.

кольє, гарнітури тощо); посуд (столові прибори, келихи, таці та ін.); нагороди, медалі та знаки; предмети церковної атрибутики (потирі, хрести, шати до ікон); сувеніри та прикраси інтер'єру [20].

Комплекс виробництва фактично на кожному з досліджуваних підприємств здійснюється в такій послідовності: художник-дизайнер створює ескізний проект, який, після огляду та схвалення начальником відділу, втілюють у матеріалі майстри-модельєри в одному екземплярі. Переважно, ці вироби і проєктуються, і створюються, виходячи з технологічних можливостей підприємства, так, наприклад, композиційні частини прикрас відливають в існуючих формах. Періодично на підприємстві (переважно — раз на місяць) влаштовують засідання Художньої ради, куди входять представники керівницького апарату, керівник художнього відділу, головний інженер, представники відділу збуту та ін. Після схвалення виготовлених зразків виробів налагоджують їх тиражування. Представлені до тиражування вироби повинні за дизайном відповідати сучасній ювелірній моді, задовольняючи смаки різних соціальних верств населення. До уваги, крім естетичних ознак виробу, також береться трудомісткість, рентабельність та технологічні можливості виробничих потужностей. Решту ж екземплярів, що не були затвержені до випуску або переплавляють, або реалізують у власних фірмових магазинах, торгових представництвах, причому, трапляються поодинокі випадки, що моделі, не затвержені до масового виробництва, користуються попитом, тому їх можуть навіть запустити у масове виробництво. На шляху до завершеного вигляду виріб проходить різні ділянки технологічного процесу, де кожен майстер чітко виконує своє завдання, відповідно, на підприємствах функціонують відділи ливарників, монтувальників, шліфувальників, закріпників та інші. Кінцевою ланкою, куди потрапляють вироби, є відділ технічного контролю, працівники якого стежать, аби вся продукція була належної якості та відповідала нормам та вимогам, встановленим для ювелірних виробів.

Донедавна найбільші ювелірні виробництва України мали право здійснювати процес регіонального пробірної контролю безпосередньо на виробництві та, зокрема, таврувати вироби з коштовних металів державним пробірним клеймом. Проте з грудня 2012 р. Київський, Вінницький, Львівський та Хар-

ківський ювелірні заводи втратили таку можливість і відтоді перевірка та таврування виробів входить винятково до компетенції Пробірної служби України (що позначається на вартості виробів), незважаючи на тривалий судовий процес, ініційований керівництвом заводів для скасування рішення Кабміну від 2012 року [13]. Нові постанови щодо внутрішньодержавної політики таврування виробів, недосконала та застаріла митна політика, складна економічна ситуація — усе це негативно позначається на стані ювелірної галузі України [15].

Отож, нині після завершального етапу на виробництві всю продукцію тричі на тиждень завозять до Пробірної служби, де її перевіряють та ставлять клеймування. Експерти цієї установи перевіряють партії виробів декількома способами — як за допомогою натирочного каменю, так і хімічного, спектрального аналізу та інших методів¹⁰. У разі виявлення експертом невідповідності між заявленою підприємством пробєю та реальним вмістом дорогоцінного металу у виробі уся партія продукції визнається такою, що є браком і підлягає повному переплавленню. Якщо ж вміст складових відповідає заявленому виробником, після експертизи на кожну партію виписується висновок про належну якість, ставлять клеймо і відвозять назад на підприємство, звідки вона потрапляє для реалізації у фірмові магазини та інші центри збуту [14].

Такий усталений принцип виробничої діяльності на підприємстві був сформований ще за радянського часу, коли офіційне право працювати з дорогоцінними металами та коштовним камінням мали лише майстри на державних підприємствах. Отже, варто відзначити явище штучної монополії державних підприємств на виготовлення та продаж ювелірних виробів з дорогоцінних металів, обмеженість міжнародних контактів та співпраць, що на тривалий час загальмувало прогресивний розвиток цієї трудомісткої, технологічно складної та енерговитратної галузі, а також зумовлювало загальний низький рівень художньої якості виробів та технологічних можливостей у радянський період історії України. На заводах масово виробляли тиражовану продукцію з використанням здебільшого синтетичного каміння та скла, осо-

¹⁰ Матеріали інтерв'ю з головним інженером ПАТ «Харківський ювелірний завод» А. Бурлакою / записано Лілією Пасічник у вересні 2012 року. — С. 6.

бливо в післявоєнний час. Зростаючій промисловості потрібне було устаткування, яке можна було купити за кордоном за золото та інші цінності.

Періодом певного розвитку промислової ювелірної галузі стали 1970-ті рр., у цей час запровадження нових технологій та устаткування, налагодження виробництва нових моделей виробів на підприємствах мало позитивний вплив на якість та асортимент ювелірної продукції. Фахівці вивчали та визначали кон'юнктуру ринку, розробляли рекомендації з перспективних напрямів виготовлення прикрас і спеціалізації підприємств галузі.

Відповідно дещо покращився рівень мистецької якості творів ювелірного мистецтва в період з кінця 1970-х та в 1980-х рр., коли українські підприємства почали активніше брати участь у міжнародних виставках-ярмарках, що спонукало поліпшувати якість та рівень художньої продукції, створюючи ексклюзивні конкурсні та виставкові роботи. Тенденції ювелірного мистецтва цього періоду відзначалися розвитком образотворчого напрямку в цій галузі, наслідуючи природні зображальні мотиви — явища та предмети живої та неживої природи, художники створювали натуралістичні та стилізовані вироби відповідних форм та декорування. Це була насамперед рослинна тематика (квіти, листочки, гілочки, плоди, дерева та ін.), біоморфна (змії, мушлі, морські зірки, риби, птахи, черепашки, тварини), антропоморфна (фігурки людей); тема побуту, спорту, техніки тощо (форми автомобілів, музичних інструментів, спортивного інвентаря, посуду та ін.) [2, с. 114].

Період 1990-х рр. для всієї ювелірної промисловості України, особливо залежної від централізованого сировинного забезпечення та мережі збуту, був надзвичайно складним. Значну частину масової продукції ювелірних підприємств реалізовували через торговельну мережу організації «Ювеліторг», ювелірні виробництва перебували на повному господарському розрахунку і кваліфікувалися як планово-прибуткові підприємства. Це означало, що всю сировину, кольорові метали, ювелірні вставки, необхідне устаткування та допоміжні матеріали для ювелірного виробництва постачали з РФ (зокрема метал — із Московського заводу спецсплавів), і після розпаду Радянського Союзу ювелірні заводи України залишилися повністю безпорадними перед суворими ринковими реаліями самозабезпечення

Кольє «Цвіт кульбаби». ДП «Львівський державний ювелірний завод». Золото, діаманти, цитрин. 2004 р.

всім необхідним для подальшої виробничої діяльності. І якщо до 1991 р. ювелірні та алмазопереробні підприємства радянських республік підпорядковувалися союзному відомству «Головалмаззолото», то вже від 1992 р. монополістом сировини став Концерн алмазовидобувної та золотопереробної промисловості, українські заводи не лише втратили постачання сировини, а й самі рахунки, куди можна було покласти прибутковий капітал та купити за ці кошти сировину. Відчутні складнощі придбання всього необхідного позначались на темпах та можливостях виробництва, адже ще не було налагоджено нової мережі закупівлі сировини, яку вперше в 1990-х рр. почали закуповувати в іноземних державах (РФ, Німеччина, США) [3, с. 131].

Так, наприклад, до 1994 р. включно спостерігається відносно стабільне та прибуткове функціонування «Харківського ювелірного заводу», про що свідчать обсяги виробництва: за 1994 р. було перероблено 6 т 665 кг, витрачено 3 млн. 216 тис. шт. різноманітних вставок, що у 3,6 разів більше, ніж у 1990 році [3, с. 131]. Проте серйозним негативним чинником погіршення показників роботи підприємств також стало введення в 1993 р. акцизного збору на ювелірні вироби, який було скасовано лише в 2003 р. завдяки зусиллям всіх керівників ювелірних підприємств України [3, с. 131]. Через це швидкими темпами почала знижуватися рентабельність продукції, що негативно позначилося на економічному стані всіх ювелірних підприємств України.

На початку 1990-х рр. значно пошавилася діяльність ювелірних заводів на міжнародній арені —

українські виробники активно долучалися до світового ринкового процесу, прагнучи знайти нові центри збуту (брали участь у виставках в Америці, Італії, Німеччині, Швейцарії, Великобританії, Японії тощо) [3, с. 132]. І якщо до 1990 р. в Україні було лише чотири ювелірних підприємства, то після здобуття Україною незалежності й донині відбувається бурхливе зростання кількості ювелірних підприємств та фірм (у 2002 р. їх зареєстровано понад 500), що вже тоді становило серйозну конкуренцію великим виробництвам [3, с. 132]. Крім того, невпинний потік імпортованої продукції, так званого тіньового обігу ювелірних виробів без державних пробірних клейм або з підробленими відбитками, здебільшого дуже низької якості, заповнив ювелірний простір збуту України [5]. Це змушує виробників шукати інші шляхи і дієві методи боротьби за українського споживача, абсолютно дезорієнтованого серед різноманіття збідненого, як за художнім задумом та рівнем виконання, так і за якістю металу, товару.

Так, у 1999 р. в Києві відбулася перша широко-масштабна міжнародна виставка «ЮвелірЕкспо Україна-99», яку організували Київська міська адміністрація, Асоціація ювелірів України «Діамант» та АТ «Київський міжнародний контрактний ярмарок» [2, с. 152]. Близько сорока фірм та підприємств із Києва, Вінниці, Львова, Одеси, Харкова, Дніпропетровська та з інших міст України (а також одна польська фірма) представляли свою продукцію в експозиції виставки. У рамках «ЮвелірЕкспо Україна-99» відбувся конкурс «Краща ювелірна прикраса року» (із визначенням переможців у чотирьох номінаціях: «Краща жіноча золота прикраса», «Краща чоловіча золота прикраса», «Краща срібна прикраса», «Кращий дорожчий срібний сувенір», де головним призом стала золота статуетка «Скіфський олень»), що вже став традиційним і проводиться щороку [8]. Відбуваючись щороку і ставши вагомою подією у ювелірній сфері, залучаючи все більше учасників, зараз такий міжнародний захід, як спеціалізована виставка «ЮвелірЕкспо Україна», відбувається в Києві двічі на рік (весною та восени). В Одесі та Харкові раз на рік також відбуваються виставки «Ювелірний салон» та «Ювелір-Престиж», де бере участь низка учасників-виробників та представників ювелірної галузі [16]. Конкурс ескізних проектів у різних категоріях та номінаціях, що проводять про-

тягом діяльності «ЮвелірЕкспо Україна» організатори з обов'язковим анонімним експонуванням в павільйоні самих проектів є чудовою нагодою для обдарованих студентів, художників та майстрів, аби їх творчість була помічена [9]. Ще однією особливістю виставок «ЮвелірЕкспо Україна» останніх років є те, що там мають змогу представляти свою творчість як потужні виробничі корпорації, що виготовляють тиражовану продукцію, невеликі ювелірні ательє, так і окремі художники-ювеліри, що працюють одноосібно. Так, зокрема, у цьогорічній весняній 27 Міжнародній спеціалізованій виставці «ЮвелірЕкспо Україна-2014» було представлено творчість Тетяни Калюжної, Олександри Барбалат, Вадима Лісогора та ін. [4, с. 11].

Отже, стан ювелірної промисловості України, започаткований ще в кінці XIX ст., протягом всього радянського періоду в історії України залежав від централізованого державного керівництва, на тривалий час, виокремивши розвиток цієї галузі зі світового, зокрема з європейського контексту розвитку. Кожне з чотирьох ювелірних підприємств в м. Києві, Харкові, Львові та Одесі, що задовольняли ювелірний ринок України своєю продукцією, вирізнялися певними особливостями діяльності і були своєрідними гегемонами на терені України, що унеможливило розвиток цієї галузі в умовах так званої живої конкуренції. Після проголошення суверенності України активно почали виникати великі та середні фірми та підприємства з виготовлення та продажу ювелірної продукції, де активно використовують здобутки технологічного прогресу, покращився художній рівень виробів, відображаючи певні ознаки світових тенденцій моди на ювелірні прикраси. Нині єдиним ювелірним підприємством державної форми власності України є ДП «Львівський державний ювелірний завод». Міжнародні спеціалізовані виставки, що відбуваються в Україні, засвідчують подальший розвиток цієї галузі, незважаючи на низку суттєвих економічних та законодавчих проблем у цій сфері.

1. Київський ювелірний завод. Нові колекції 2012 року // Ювелір Експо. Мир роскоши и элегантности. — К., 2012. — 20 с. — (Журнал-путеводитель по выставке 16—19 мая 2012 г.).
2. Матюх Н. Що дорожче срібла-золота: історичний публіцистичний нарис. Київському ювелірному заво-

- ду — 70 / Н. Матюх. — К. : Асамблея ділових кіл ; Ін-т соціального іміджмейкінгу, 2006. — 312 с.
3. Назимок М. Золотарство в Україні / М. Назимок. — К. : Воля, 2003. — 256 с.
 4. План експозиції павільйона № 1 // Ювелір Експо. Мир роскоши и элегантности. — К., 2014. — 20 с. — (Журнал-путеводитель по выставке 15—18 мая 2014 г.).
 5. Правоохоронці викрили підпільну ювелірну мережу, що діяла з кінця 90-х років // УНІАН Право. — 2010. — № 68 (102). — С. 20—21.
 6. Харківський ювелірний завод // Ювелір Експо. Мир роскоши и элегантности. — К., 2013. — 24 с. — (Журнал-путеводитель по выставке 14—17 ноября 2013 г.).
 7. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.dragmet.com.ua/uk/yuvelimi-zavody.html>.
 8. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.jewellerexpo.kiev.ua/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=9&Itemid=497&lang=ru.
 9. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.jewellerexpo.kiev.ua/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=11&Itemid=496&lang=ru.
 10. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.jewellerymuseum.ru/ukraine/ukraine.htm?id=ist_ucr7.
 11. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://krashiy.com/rus/nominations2008/winners2008/?id=21660>.
 12. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://kuz.ua/ua/katalog_produkcii/.
 13. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://lvivexpres.com/news/2013/05/07/45881-tretyimisyac-stolychnyy-sud-niyak-ne-znahodyt-chasuyuvelirnyy-zavod>.
 14. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://newsradio.com.ua/2013_02_26/Zakonodavstvo-zavazha-ukra-nskim-juvel-ram-ekspert/.
 15. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.pohlyad.com/news/n/14478>.
 16. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.sterling9.com.ua/yuvelir-prestizh-2014-vyistavka>.
 17. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.xuz.com.ua/history.php>.
 18. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.zoloto.lviv.ua/history.php>.
 19. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.zoloto.lviv.ua/prodaz.php>.
 20. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.zoloto.lviv.ua/index.php>.

Liliya Pasichnyk

ON SOME PECULIARITIES
IN FORMATION AND DEVELOPMENT
OF UKRAINIAN JEWELLERY INDUSTRY
DURING XX AND XXI cc.

The article has brought light upon main stages in development and current state of Ukrainian jewellery industry. The author has presented general review of activities of four jewellery enterprises in Kyiv, Kharkiv, Odessa and Lviv, founded in the first half of the last century.

Keywords: jewellery industry, jewellery factories of Ukraine, range, international specialized exhibition.

Лилия Пасичнык

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ
И РАЗВИТИЯ ЮВЕЛИРНОЙ
ПРОМЫШЛЕННОСТИ УКРАИНЫ
XX—XXI вв.

В статье приведен обзор основных этапов становления, развития и современного состояния ювелирной промышленности Украины. Автор характеризует деятельность четырех ювелирных предприятий в гг. Киеве, Харькове, Одессе и Львове, основанных в первой половине прошлого века.

Ключевые слова: ювелирная промышленность, ювелирные заводы Украины, ассортимент, международная специализированная выставка.